

Vertalen is het mooiste wat er is, misschien nog mooier dan zelf schrijven

Hans Boland in gesprek met Tineke Daniëls

Slavist Hans Boland (1951) vertaalde werken van uiteenlopende Russische auteurs, onder meer proza van Dostojevski en Tolstoj en poëzie van Poesjkin en Anna Achmatova. Hij schreef ook veel behartenswaardigs óver vertalen. In 2014 zag zijn eerste (autobiografische) roman De zachte held het licht en in datzelfde jaar weigerde hij de Poesjkin-medaille aan te nemen uit handen van Poetin. In 2015 werd hij voor zijn hele vertaaloeuvre onderscheiden met de Martinus Nijhoff Vertaalprijs. Vrijwel tegelijkertijd verscheen een tweede, herziene druk van Mijn Russische ziel (eerste uitgave 2005), over zijn verblijf in Vologda en Sint-Petersburg in de jaren negentig. En zoveel is zeker, het bestaan van de Russische ziel mag door de auteur in twijfel worden getrokken, diezelfde ‘ziel’ wordt in dit boek wel op meeslepende, soms zelfs hilarische wijze op de snijtafel gelegd, om niet te zeggen gefileerd. ‘Als er een Russische ziel bestaat is zij geen zegen, richtsnoer of veilige haven voor de mensheid, maar een conglomeraat van akelige eigenschappen – laf, stompzinnig, aanmatigend.’ Hans Boland woont tegenwoordig in Indonesië en staat op het moment van dit interview op het punt om weer naar zijn geliefde tweede vaderland af te reizen.

Tineke Daniëls (1954) studeerde Slavistiek en Theaterwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Ze werkte als dramaturge bij Toneelgroep de Appel en maakte deel uit van de artistieke leiding van Het Nationale Toneel. Ze vertaalt uit het Duits, Engels, Russisch en Frans, vooral voor de zakelijke markt, maar vertaalde ook toneelliteratuur, onder meer van Tsjechov. Ook geeft ze Nederlandse les aan buitenlanders en zingt ze in het Russisch Kamerkoor. Ze voerde dit vraagesprek voor de Linguaan, vakblad van het Nederlands Genootschap van Tolken en Vertalers, waarin het in de zomer van 2015 verscheen.

Vertalen is het mooiste wat er is, misschien nog mooier dan zelf schrijven

Hans Boland in gesprek met Tineke Daniëls

Bij het lezen van *Mijn Russische ziel* viel het me op dat je verblijf in de provincie veel liefdevolle en prachtige portretten opleverde, maar tijdens je periode in Sint-Petersburg wordt je toon grimmiger. Heeft dat misschien te maken met de tegenstelling stad – platteland?

Gedeeltelijk. Sint-Petersburg is altijd een stad geweest met heel veel bloed en ellende en dus ook argwaan, haat en nijd. Maar het komt ook doordat ik er langer zat. In Vologda ben ik maar een half jaar geweest, terwijl ik zo'n vijf, zes jaar in Sint-Petersburg heb gewoond. En in het begin vind je het allemaal prachtig, maar gaandeweg krijg je kritiek, dan gaan je ogen open. Dat is altijd zo. Wie in Amerika of Nederland komt, heeft hetzelfde probleem en het geldt bijna voor iedereen die naar Rusland gaat. Zolang je daar zit, kun je het volhouden en probeer je natuurlijk ook altijd redenen te vinden waarom je er zou blijven. Maar als je eenmaal weg bent, heb je natuurlijk geen reden meer om je aanwezigheid daar te verdedigen. Dan ben je alleen maar blij en slaak je een zucht van verlichting dat je niet meer terug hoeft.

Zolang je in Sint-Petersburg was, kon je je dus niet voorstellen dat je er later zo over zou schrijven?

Nee! Maar je krijgt op den duur altijd te maken met die arrogantie en het enorme minderwaardigheidscomplex van de Russen. Ze willen niet erkennen dat buitenlanders het veel beter doen en weten, want sinds mensenheugenis hebben juist zij het altijd het beste gedaan en het beste geweten. Dat gaat van hoog tot laag, tot de grootste dronkenlap op het Hooiplein in Sint-Petersburg toe. Die stamelt nog: 'wij zijn het dapperste leger'. De Russen begrijpen ook helemaal niet hoe het hier werkt. Het Nederlandse of westerse systeem is zo fijnmazig. Als je bij wijze van spreken aan een draadje trekt, begint er van alles te bewegen. Maar trek je in Rusland aan een draadje, dan gaat er iemand dood of hij blijft leven, veel verder gaat het niet. Dus voordat ze dat begrijpen! En omdat het westerse systeem ook nog zo goed werkt, raken ze verder gefrustreerd, proberen ze hun gelijk te bewijzen. Dat zie je nu ook met Poetin. Tegen beter weten in gewoon weer oorlog voeren, de hele boel op stang jagen, iedereen tegen elkaar opzetten en denken dat je daar zelf beter van wordt. Ik zie het somber in.

In je brief over de weigering van de Poesjkin-medaille noem je Poetin een groot gevaar voor de vrijheid en vrede op onze planeet.

Inderdaad, en ik heb ook geschreven dat ik in de voetsporen van Poesjkin en Achmatova hard moet zijn wanneer de waarheid dat verlangt. Daarom kon ik de prijs niet uit zijn handen aannemen. Heel lang vond iedereen Poetin een slimme man, de man die de Russen nodig hebben. Diezelfde mensen zien nu wat voor monster het is. Tien jaar geleden, in de eerste versie van *Mijn Russische ziel* noemde ik hem al een larf. In de nieuwe uitgave is dat een 'platworm' geworden. Niet bepaald een enorme evolutie.

Heeft dat vroege inzicht over Poetin te maken met je constatering dat buitenlanders die de Sovjet-Unie nog aan den lijve hebben ondervonden een andere kijk op Rusland hebben dan degenen die er pas later naar toe zijn gegaan?

Ja, als je weet hoe het in de Sovjet-Unie was, heb je een veel breder kader dan wie pas voor het eerst in Rusland kwam na Gorbatsjov, na 1990. En dat geldt voor bijna iedereen. Voor die tijd waren er een handjevol slavisten en hier en daar een journalist. Na 1990 kwamen de zakenlui en de journalisten in groten getale. Sommigen van hen hebben wat gelezen, maar zeer velen ook niet, of alleen westerse lectuur van mensen die er ook net zijn komen kijken. Dat is behoorlijk droogzwemmen. op een gegeven moment viel het me op dat elke boerenlul die naar Rusland gaat er een boek over schrijft of een tv-programma over maakt, niet gehinderd door enige kennis van zaken. Daarom besloot ik om zelf ook maar een boek te schrijven. Als je een breder kader hebt, herken je veel, alles is niet zo vreemd. Je ziet dat de geschiedenis zich herhaalt en je beseft ook dat die vrijheidsdrang maar een heel dun vliesje is. Geschiedenis en actualiteit liggen in Rusland heel dicht bij elkaar.

In *Zeer Russisch Zeer* noem je de door jouw vertaalde roman *Duivels* van Dostojevski een heel actueel boek. Patriottisme is hier volgens jou bijna synoniem aan xenofobie. Is dat historisch gezien ook één van de dingen die zich herhalen?

Dit dateert zelfs nog van ver voor de tijd van Dostojevski. In de vijftiende eeuw keerden de Russische kerk en de regering zich al fel tegen alles wat buitenlands was. Ook toen gingen xenofobie en patriottisme hand in hand. Het idee was: hoe meer je van je vaderland houdt, des te meer je buitenlanders haat. Dat idee leeft bij ons allang niet meer. Ja, Wilders laat een tegengeluid horen. Heel bekrompen en ondoordacht, zo'n zogenaamde visie.

Ook nog overeenkomsten in positieve zin...?

(lachend) Je hebt natuurlijk ook hele beschaafde mensen, die waren er beslist ook. Maar die eeuwige wodka, dat nergens rekening mee houden, die totale gevoelloosheid van Pjotr Verchovenski bijvoorbeeld (TD: leider van een groep revolutionairen in *Duivels*). In Rusland struikel je over mensen die zich zo gedragen. Je herkent eigenlijk alles. De manier waarop ze met elkaar omgaan, dat gevoelloze, totaal

onbeschofte... Er verandert weinig, het is allemaal in een ander jasje gestoken, maar de kern is hetzelfde.

Je kent Dostojevski als auteur een aantal typisch Russische eigenschappen toe, zoals antisemitisme en extremisme. Ik krijg de indruk dat je dat deels als positief en deels als negatief beoordeelt.

Dat extremisme levert bij Dostojevski in elk geval heel veel creativiteit op! Hij is in een gekkenhuis opgegroeid en er wordt altijd gezegd dat hij daarom zulk gedrag normaal vond. Daar zit wel wat in natuurlijk. Dostojevski is van alle Russische auteurs veruit de meest extreme. Een groot schrijver, al ben ik het lang niet altijd eens met zijn oplossingen voor problemen. Dat is meestal het orthodoxe christendom.

Toch zou hij, zelfs door niet de minste geesten, als schrijver vaak weinig worden gewaardeerd?

Door Karel van het Reve bijvoorbeeld. Dat is iemand waarbij het duidelijkst verwarring optreedt. Van het Reve maakt – heel primitief is dat – geen onderscheid tussen de schrijver als auteur en als reëel persoon. Dat heeft Nabokov trouwens ook. Omdat Dostojevski hun als persoon niet aanstaat, vinden ze hem een slechte schrijver. Ik zou ook niet graag een buur of collega van Dostojevski zijn, of naast hem aan tafel willen zitten, ik moet er niet aan denken! Maar schrijven kon-ie prachtig. Karel gaat hier echt de fout in. Hij is zijn hele leven blijven beweren dat Dostojevski zo slecht schreef. Dat kan gewoonweg niet, al was het maar omdat nu al 150 jaar miljoenen mensen hem lezen. Wat Karel een goede schrijver vindt, dat is Toergenjev, die schrijft heel netjes. Bij Dostojevski valt alles heel erg op. Dat is zijn temperament, dat zich niet verdraagt met het temperament van Karel van het Reve. Die komt uit Betondorp en vindt: doe maar gewoon, dan is het gek genoeg. Bij zo'n denkpatroon past Dostojevski natuurlijk niet. Karel mag natuurlijk kritiek hebben, maar het is wonderlijk dat hij zich dat zelf nooit gerealiseerd heeft, dat hij niet begrijpt dat wat hij Dostojevski kwalijk neemt eigenlijk alleen maar een kwestie van smaak is. Hij typeert Dostojevski als een schrijver van keukenmeidenromans en noemt 'diarree' een kenmerk van zijn stijl, allemaal heel negatief. Maar je kunt die zogenaamde diarree, in navolging van Josip Brodski, ook zien als een lawine die over je heen komt en waardoor je je mee laat sleuren. Of waardoor je doodvalt, dat kan ook. Als kind heb ik Dostojevski altijd zo meeslepend gevonden, en nog steeds kan ik me er niet tegen verzetten. En dan die psychologische diepgang! Het is erg dwaas om dat als een keukenmeidenroman te typeren. Bij een keukenmeidenroman weet je van tevoren: dat meisje wordt verliefd op die man en die gaat dan zus en zo reageren, terwijl je bij Dostojevski denkt te weten hoe het verder zal gaan, maar dan neemt het verhaal opeens weer een totaal andere wending! Zo duikt hij de diepte in. Alleen in Rusland zelf kan ik Dostojevski niet langer dan een half uur achter elkaar lezen, daar is het te veel van het goede.

Wat vind je van Karel van het Reve als vertaler?

Hij is beslist een van onze beste vertalers. Hij heeft wel hoofdzakelijk proza vertaald en weinig kaas gegeten van poëzie. Hij was onder de indruk van Nabokovs vertaling van *Jevgeni Onegin*, het magnum opus van Poesjkin!

En in de voetnoten van je eigen vertaling van *Jevgeni Onegin* heb je op de Engelse vertaling van Nabokov bepaald geen positief commentaar gegeven.

Nabokovs vertaling van dit werk is dan ook met stip de slechtste! Dat is natuurlijk weer zo'n extreme uitspraak van mij, maar ik sta er wel achter. Ik moet zeggen dat de poëzie van Nabokov zelf ook matig is. Hij was misschien een goed prozaïst, maar van poëzie heeft hij, denk ik, nooit iets gesnapt. Hij heeft het rijm weggelaten! In de veronderstelling, of eigenlijk vanuit het vooroordeel, dat je daardoor dichter bij de inhoud zou komen. Maar de inhoud is niet denkbaar zonder die vorm. Want waar gaat *Jevgeni Onegin* over? Over het leven! Er gebeurt nauwelijks iets, het gaat niet over hoe we in God moeten geloven of waarom Petersburg is gebouwd, of al dat soort grote thema's die in de Russische literatuur meestal worden aangesneden. Die vind je hier niet. *Jevgeni Onegin* is 'gewoon', tussen heel grote aanhalingstekens, een beschrijving van wat je elke dag in Rusland tegenkomt. Het gaat over onderwerpen die in de krant zouden kunnen staan, als een interessant inkijkje in Rusland voor de lezers. Maar iedereen die *Jevgeni Onegin* leest, begrijpt meteen: dit is grote literatuur. En waardoor komt dat? omdat het precies de juiste vorm heeft gekregen, een vorm die je in een krant nooit zult aantreffen. Poesjkin geeft geen oordeel, of hij geeft een oordeel dat net zo veel waard is als dat van jou of van mij, of van tante Bertha op de hoek, en hij ironiseert zijn oordelen direct. Maar die vorm! Hij heeft voor dit stuk een vorm gevonden – rijmen, klanken, muziek – die ongrijpbaar en ongelooflijk is. Dat ijzingwekkend strakke rijm waarvan je niks merkt. Je leest er overheen. Dat ritme, het hele boek door in dezelfde viervoetige jambe, dezelfde strofe. Iedere keer weer die zestien regeltjes op dezelfde manier gerijmd en je merkt het eigenlijk niet. En dat rijm haalt Nabokov weg. En dan die springerige geest van Poesjkin, die danst en hupst, de ene keer zwaar dramatisch en het volgende moment heel lichtvoetig of pornografisch. Alle dingen die in de literatuur mogelijk zijn, zitten in *Jevgeni Onegin*, en zonder enige moeite. Landschap, stad, meisjes, mannen, nare mensen – alles is aanwezig. Dat merk je natuurlijk ook in een prozavertaling, maar Nabokov schrappt een essentiële laag. Hij denkt dat hij die kan vervangen door iets anders, namelijk door letterlijk vertalen, wat dat ook moge zijn. Dat is natuurlijk onmogelijk.

Nabokov weet toch zelf heel goed dat een letterlijke vertaling niet mogelijk is?

Hij noemt het geen letterlijke vertaling maar een 'woord voor woord vertaling' of zoiets. Hij realiseert zich ook wel dat die 'theorie' van hem niet consequent kan worden gevolgd, dat het Engels er onbegrijpelijk van wordt. Maar dan vindt hij een

compromis en denkt dat het verlies op die manier minder groot is dan wanneer je de vorm, het rijm en het metrum volkomen aanhoudt, zoals ik heb gedaan.

Je noemt de taal van Poesjkin ‘quasinaatuurlijk’. Dat wil zeggen, zijn teksten komen als heel natuurlijk over maar de manier waarop ze tot stand komen is wel degelijk artificieel, er is heel hard aan gewerkt. Kijk je bijvoorbeeld aan de hand van manuscripten van auteurs naar dat soort processen?

Ik ga daar nooit zo ver in, maar ik weet wel precies hoe die manuscripten van Poesjkin eruit zien. Slagvelden zijn het. Alles is doorgestreept en heel weinig woorden staan er al vanaf het begin in, dat geldt zelfs voor de titels. De manuscripten van Toergenjev zijn daarentegen heel vlekkeloos en netjes. Maar ook bij Tolstoj en Dostojevski vind je niets dan doorhalingen. Zij beschreven maar de helft van de pagina, zodat ze de tweede helft later konden gebruiken voor wijzigingen. Dat ging door tot en met de drukker! Die mannen waren hopeloos, ze bleven aan het veranderen. In mijn wetenschappelijk werk, dat ik allang vaarwel heb gezegd, heb ik me wel in de ontstaansgeschiedenis van teksten verdiept. De manuscripten van Anna Achmatova heb ik uitgebreid bestudeerd. Dat is interessant, maar uiteindelijk gaat het om het resultaat.

Heb jij poëzie altijd op rijm vertaald?

Ik heb het altijd zo willen doen. Als jongen van achttien vertaalde ik poëzie met halfrijmen en associatieve rijmen. Op rijm vertalen was uit den boze in de jaren zeventig. Daarom sloot ik een compromis, een beetje halfrijmen, associatieve rijmen, alliteratie. Nog steeds zijn er in Nederland veel grote dichters die hardop zeggen dat ze niet van rijm houden. Ik vind dat hetzelfde als een schilder die niet van olieverf houdt.

Een eeuwige vraag is hoeveel vrijheid een vertaler zich kan veroorloven. in het juryrapport staat dat je je bij je poëzievertalingen soms veel vrijheid veroorlooft ten opzichte van de letterlijke tekst van het origineel, maar stilistisch altijd dicht bij de brontekst blijft. Zeer lovend natuurlijk. Ben je het ermee eens?

Ja, lovend, dus eens! Het gaat erom *wat* voor vrijheid je neemt. Je mag natuurlijk niet zeggen: ‘de lelie is zwart, dat gaat me aan ’t hart’, omdat je een rijm op ‘hart’ moet hebben en niet slim genoeg bent om het anders op te lossen. Maar je moet wel volstrekte vrijheid hebben in je eigen taal. Door die vrijheid in je eigen taal kom je dicht bij het origineel. De Russische dichter heeft die vrijheid in *zijn* taal, en de vrijheid van de vertaler lijkt in theorie misschien hetzelfde, maar in concreto gaat het om heel iets anders. op de eerste pagina van een vertaling van *Anna Karenina* van Tolstoj, kan bijvoorbeeld staan: ‘Hij draaide zijn lichaam op de andere kant’. Dat is dan een letterlijke of woord voor woord vertaling, maar het is geen Nederlands. Het moeilijkste is dat je je de hele tijd af moet vragen: is dit nu wel echt Nederlands? Maar er zijn zoveel methoden om en goed Nederlands te schrijven en heel dicht bij de

originele tekst te blijven. Ik heb in elk geval het gevoel dat ik nooit, echt nooit ver van de tekst afwijk. Ik voeg geen elementen aan mijn vertaling toe die niet in de Russische tekst staan, en ik laat er niets uit dat er wel in staat. Maar een adjectief kun je ook vervangen door een werkwoord, je kunt iets in een andere zin zetten. In *Zeer Russisch* *Zeer* verdedig ik mijn keuzes. Een aantal daarvan gaat helemaal tegen de normen in. Vaak is men bang dat het niet Russisch genoeg is, maar als je je werkster in plaats van ‘duifje’ gewoon ‘mevrouw’ noemt, wordt het er echt niet minder Russisch van. Dat ligt in veel diepere lagen en in de hele context.

Kun je iets meer vertellen over methoden om dicht bij de originele tekst te blijven?

Er zijn heel veel manieren. Ik vergelijk een vertaling altijd met een centrifuge. Je gooit er een literaire tekst in, hij spat uit elkaar in miljoenen onderdeeljes en vervolgens moet je die allemaal weer bij elkaar voegen, op een hele andere manier. Natuurlijk zorg je er daarbij voor dat er niets ontbreekt. Dat is een heel proces, van vrijheid maar het is ook een eindeloos proces. Vertalen kost enorm veel tijd. Je hebt mensen die een middag bezig zijn met poëzie vertalen en zich er dan over verbazen dat ze nog geen vier regels onder elkaar hebben gekregen. Ik kan het nu natuurlijk sneller dan vroeger, maar het vertalen van poëzie, het is eindeloos slijpen. Ik noem het wel eens een verhoogde vorm van cryptogrammen oplossen. Eindeloos nadenken: kan het niet wat anders? Er wrikt nog iets, in het ritme misschien, het is nog niet helemaal mooi. En dan kan het altijd! Taal is onbegrensd, je kunt er alles mee, er zijn altijd weer nieuwe mogelijkheden. Dat is wat ik zo prachtig vind. Ik houd van taal en vertalen is het mooiste wat er is, misschien nog mooier dan zelf schrijven, zelf nieuwe teksten creëren. Dat ligt denk ik aan mijn karakter. Dat de tekst zelf er al is, in al zijn pracht en schoonheid, en dat je daar iets van mag maken, iets dat net zo mooi is. Daar gaat het om. Naar de andere taal toe kruipen.

Wat bedoel je met de uitspraak: ‘Je moet vooral vertalen wat er niet staat’?

Dat is natuurlijk een reactie op *Vertalen wat er staat* (TD: een vertaalklassieker van Arthur Langeveld). Het klinkt leuk, vertalen wat er staat, maar het betekent niks. Wat moet je ermee? Je kunt ook het tegendeel beweren, daar heb je misschien wel meer aan. Als je de hele context beschouwt, als je goed leest en oog hebt voor alles wat er tussen de regels staat, dan gaat het om veel meer dan de lettertjes zwart op wit: om de dingen daarachter, in je hoofd, de culturele context, de geschiedenis enz. Dat moet je allemaal in je vertaling meenemen, daardoor krijgt een tekst inhoud. Een literaire tekst is een samenklontering van een enorme wereld. Die wereld moet je overbrengen. Daarom is het ook een waanidee dat een computer dat ooit zal kunnen. Wij zitten in de taal, de taal zit niet in ons. Je moet vertalen niet zien als een tekstje omzetten van de ene naar de andere taal, als iets waar je je buiten kunt stellen. Nee, je zit in de ene taal en je moet naar die andere taal toe kruipen.

Is er in de loop van je vertaalcarrière een inzicht geweest dat bepalend voor je was?

Dat vorm en inhoud niet los van elkaar kunnen bestaan. Altijd wordt ervan uitgegaan dat die twee elementen keurig van elkaar te scheiden zijn, maar in de literatuur, in de kunst, bestaat geen inhoud zonder vorm. Voor mijn proefschrift over Anna Achmatova (1983) heb ik heel veel Adorno gelezen, over dialectiek en dynamiek. Zo ben ik van dat idee doordrongen geraakt. In de loop van de veertig jaar die ik nu bezig ben, ben ik erachter gekomen dat dit principe heel extreem geldt. Wil je werkelijk de inhoud, of de zogenaamde inhoud, vatten in je eigen taal, dan moet je ervoor zorgen dat de vorm perfect is. Daarom schrijf ik ook niet graag over literatuur of schilderkunst, daar krijg ik altijd gauw genoeg van.

Nog even terug naar je vertaalwerk vanuit het Russisch. Je noemt het Nederlands een heel rijke taal. Hoe zie je dat in vergelijking met het Russisch?

Eigenlijk zijn alle talen even rijk. Ze passen precies bij het volk en de maatschappij waarin ze gebruikt worden. En maatschappijen verschillen van elkaar, een andere invalshoek, levensvisie, geschiedenis etc. Daardoor is het Russisch een hele andere taal dan het Nederlands. Het Nederlands heeft wel een veel grotere woordenschat, zeker als het om idioom gaat. Ik hoor ook wel van mensen die naar het Engels vertalen dat die taal een ongebreidelde berg idioom heeft, maar het is toch nog minder dan in het Nederlands, denk ik. Het verschil tussen het Russisch en Nederlands is ook wel logisch. Wij hebben een veel langere, zelfs eeuwenlange traditie in het schrijven van gesproken taal, van komedies, burlesken, satire, porno, die echte volksgenres. In het Russisch zijn die genres natuurlijk nooit gehanteerd. De gesproken taal is daar pas vanaf de 19e eeuw op schrift gesteld. Je mocht in Nederland ook altijd wel alles zeggen. Dat is, met enige overdrijving misschien, eigenlijk al eeuwen zo. Je mag zeggen dat de koningin een trut is – tegenwoordig misschien niet meer, maar vroeger wel. Daardoor neemt de volkstaal enorm toe. En er is nog een ander verschil. Nederlanders zijn vooral beroemd om hun regeltjes en het centen tellen. Bij ons gaat het er altijd heel precies, mierenneukerig aan toe. Rusland staat weer bekend om zijn wodka en Wolga, allemaal heel weids, religieus, wazig en mystiek. Daarvoor kun je dus veel beter bij het Russisch terecht, ook al hebben wij onze Hadewijch en andere mystici. Alle talen hebben hun eigen karakter. Neem zo'n woord als 'ziel'. Het gaat altijd over de Russische ziel, maar dat woord is in Rusland zo gewoon dat je er als vertaler nauwelijks iets mee kunt. Om het voor ons begrijpelijk te maken vertaal je het bijv. door 'voelen', 'hart', 'hoofd', 'gedachten' of 'instinct' en heel soms ook door 'ziel'.

Naast de verschillen tussen de talen spreek je ook over een 'common language'?

Het is natuurlijk waar: we zijn allemaal mensen en dat zal altijd zo blijven. Daardoor zijn al die verlangens, idealen, angsten, al die basisgevoelens waardoor je gedreven wordt over de hele wereld hetzelfde. Je bent bang om je kinderen kwijt te raken, bang

dat je ziek wordt en dood gaat. Je bent bang dat je in de liefde niet aan bod komt. Je streeft naar de liefde, naar iemand. Je wilt vakantie houden, genieten van het leven. Daardoor kun je ook wel weer heel gemakkelijk iemand uit een totaal andere cultuur aanspreken. Je hebt daar zelfs vaak geen taal voor nodig. Je ziet dat vaak bij oude mensen. Ik zag het toen mijn moeder op bezoek was in Vologda. Ze spreekt de taal niet, maar communiceerde uitstekend. Dan begin je het een beetje te begrijpen. Het is ook een hinderpaal, al je kennis.

Tegelijkertijd gebruik je die kennis toch ook graag als wapen, bijvoorbeeld in je commentaar op andere vertalers?

Wanneer ik over literatuur of vertalers schrijf, zijn mijn stukken altijd heel polemisch, hè. Niet zozeer een wetenschappelijke analyse van hoe het eruit ziet, maar eerder van wat het *niet* is, wat er fout aan is, wat voor foute denkbeelden ik allemaal wel niet heb gezien, dat het anders zit.

Dat polemische is inderdaad een opvallend aspect. Hoe komt het dat je zo graag de polemieek opzoekt?

Het zal wel een kwestie van temperament zijn. Ik hou van eh... ik hou van problemen. Ik vind eigenlijk elk probleem wel interessant. Je kunt ook zo'n temperament hebben dat je juist niet van problemen houdt. In het boek over Sint-Petersburg heb ik geschreven dat je mensen hebt die op vakantie gaan naar Auschwitz en mensen die op vakantie gaan naar Ibiza. Het gaat erom dat bepaalde vragen gesteld moeten worden en mythes moeten worden doorgeprikt... Polemieek bevordert ook het debat over vertalen. Het vertaaltijdschrift *Filter* heeft dit jaar de Vertaalduivel gekregen, als aansporing om minder nadruk te leggen op de theorie en meer op de praktijk van het vertalen. Daar kwam nogal wat kritiek op, maar ik was het ermee eens. Zo'n tijdschrift moet een platform zijn voor debat en polemieek, maar ik heb een stuk ingestuurd waarin ik heel netjes mijn kritiek op een vertaler verwoordde en dat werd geweigerd. De vertaler, die allang zijn sporen heeft verdiend, zou mijn kritiek niet leuk vinden, zo luidde het argument. Wat is dat voor mentaliteit, denk ik dan. Geef mij er maar van langs, sla mij maar op mijn kop met je zwaard, want dan moet ik nadenken, over wat ik fout doe of over wat niet ik maar juist die ander fout doet. Alleen maar complimenten krijgen is natuurlijk goed voor je ijdelheid, maar...

En zelf kun je wel tegen kritiek?

Ik heb het nodig in elk geval. Ik heb het erg nodig natuurlijk, je leert er heel veel van. Maar ik kan er niet tegen als het voortkomt uit domheid. Eerder in mijn carrière ben ik de grond in geboord, door mensen die dachten dat ze Russisch kenden en van wie ik later gelukkig nooit meer iets heb gehoord. Kijk, er staat 'bezemen' en Boland vertaalt het met 'schoonmaken' luidde de kritiek dan. Heel kortzichtig, niet even de tekst tot je laten doordringen.

Heb je daarnaast nog wel eens stevige kritiek gehad?

Ik geloof dat ik dat maar niet ga zeggen, dat klinkt weer zo rancuneus. Ik zal het niet vergeten, maar ik vind het ook niet erg dat het gebeurd is. Nee, ik noem geen namen.

Als jij wordt aangevallen doet dat dus wel degelijk pijn. Vind je het dan soms toch niet terecht als mensen tegen je zeggen: stel je nu iets minder polemisch op, want dat kan erg kwetsend zijn?

Nou, mijn laatste stuk voor *Filter* was misschien wel polemisch, maar bepaald niet grof. Ik vergeleek een collega-vertaler met Akaki Akakievitsj. (TD: uit *De mantel* van Gogol, een ambtenaar die zich zijn hele leven uitsluitend bezighoudt met het uiterst precies en plichtsgetrouw kopiëren van documenten.) Deze vertalingen zijn heel mooi en netjes, schreef ik, net als het handschrift van Akaki Akakievitsj, waar iedereen jaloers op kan zijn. Maar hij was natuurlijk wel een kopiist en dat is iets anders dan goed vertalen. Dat is mijn temperament. Poesjkin en Achmatova staan trouwens ook pal voor de waarheid, van hen heb ik het geleerd. En mijn vader had hetzelfde, ook dat nog.

Dan maar terug naar het land van je vader. Zie je ernaar uit om weer voor lange tijd in Indonesië te zijn?

Ik voel me er voorlopig nog heel erg thuis. Ze moeten daar, laat ik het zo zeggen, ze moeten daar ook nog heel veel leren. Het grote verschil met Rusland is echter dat de mensen zich daar zeer bewust van zijn. Ze staan open voor alles wat van buiten komt en hebben er respect voor. Misschien doen wij het nog niet goed, denken ze. En ik leef daar bij de dag, bij het moment, op blote voeten... Hier is alles van tevoren gepland. Je moet ontzettend veel regeltjes kennen en eraan voldoen, dat is daar heel anders. In mijn geval is het een heel gemakkelijk leven. En we hebben internet, dus dat scheelt veel.

Bij het afscheid nemen krijg ik nog één ding op het hart gedrukt:

Wat die polemische instelling betreft, wilde ik trouwens nog zeggen dat het me echt gaat om de kunst en de literatuur. In de politiek is zo'n houding helemaal niet op zijn plaats. Zo heb ik bijvoorbeeld, net als mijn vader, altijd bewondering gehad voor Wim Kok, die was diplomatiek en kon heel goed zijn mond houden. Ik zou een heel slechte politicus zijn. Een soort Wilders eigenlijk, maar dan omgekeerd.